

УДК 378.1

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-30

Г.В. ТИМОЩУК,
кандидат педагогічних наук
(м. Харків)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти саморозвитку, подано узагальнені результати щодо характеристик поняття «професійний саморозвиток», зокрема, з метою виявлення тенденцій у його наукових визначеннях використано контент-аналіз як метод кількісного вираження якісних ознак інформації. Встановлено, що найбільша значущість притаманна визначенню поняття «професійний саморозвиток» як безперервного процесу опредметнення сутнісних сил (синтезу інтелекту, почуттів, сили волі, ціннісних орієнтацій та ін.) особистості у професійній діяльності, що є творчою та суспільно корисною з метою самореалізації в обраній професії, досягнення об'єктивно високих результатів відповідно до внутрішніх суб'єктивних норм і критеріїв.

Запропоновано авторське визначення готовності до професійного саморозвитку педагога як *інтегративної характеристики особистості, яка поєднує в собі мотиваційно-ціннісні, когнітивно-інтелектуальні та операційно-діяльнісні детермінанти безперервних якісних змін у професійній діяльності*, що загалом забезпечують досягнення значущих кар'єрних результатів відповідно до вимог сучасності.

На основі узагальнення численних позицій науковців щодо структури готовності до професійного саморозвитку конкретизовано її структурні компоненти, а саме: мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, діяльнісний, які є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, а також виділено провідні функції – інформаційну, мотиваційну, смислотворюючу, рефлексивну, комунікативну й нормативну.

Зазначено, що основними механізмами професійного саморозвитку викладача є самопізнання, самовизначення, самоідентифікація, самоорганізація, самоосвіта, саморегуляція, спрямованість на професійно-творчу самореалізацію у педагогічній діяльності та самооцінка.

Підкреслено актуальність формування готовності до професійного саморозвитку педагогічних кадрів у системі післядипломної освіти як необхідної умови зростання їхнього професіоналізму на етапі динамічних суспільно-трансформаційних процесів.

Ключові слова: саморозвиток, професійний саморозвиток, готовність до професійного саморозвитку, післядипломна освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нові соціальні реалії в Україні, які спрямовані на створення сучасної, привабливої, креативної та конкурентоспроможної системи освіти, визначають орієнтиром якісне доповнення змісту процесів особистісного та професійного саморозвитку педагогічних працівників. Ключові та принципові вимоги до компетентних фахівців наразі визначаються тетрадою «самоусвідомлення–самооцінка–самоорганізація–самоуправління», розуміння якої актуалізує необхідність комплексного розгляду взаємодії особистості та професійного середовища з отримання значущих результатів. Так, у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Указі Президента України «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки» (2012 р.), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року (2013 р.) наголошується на ідеалі неперервного навчання, зокрема післядипломного, як важливого чинника розбудови високорозвинутої держави, у якому зосередже-

но значний ресурсний потенціал у контексті формування готовності до професійного саморозвитку викладачів. Причому остання категорія поряд із активізацією життєвих сил в умовах невідзначеності й адаптацією до змін (на основі результатів Міжнародного проекту «The Assessment and Teaching of 21st Century Skills» [7, с. 79]) є компетенцією «людини нового часу».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного саморозвитку та готовності до цього процесу загалом і зокрема педагогічних працівників останніми роками активно обговорюється та є предметом численних наукових досліджень. Так, аналізу та осмисленню психологічних основ саморозвитку особистості присвячено доробки К. Абульханової-Славської, А. Адлера, Г. Балла, Р. Бернса, І. Беха, Л. Виготського, Г. Костюка, С. Максименка, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Г. Цукерман та ін. У педагогічному контексті зазначене питання розглядають В. Андрєєв, Л. Барановська, Л. Березовська, Ю. Белікова, А. Бистрюкова, І. Грабовець, О. Грошовенко, В. Ільчук, Т. Калугіна, В. Ковальчук, Ю. Курнишев, С. Некрасова, М. Нечепоренко, Г. Топчій, А. Смолюк, С. Соколовська, В. Фрицюк, Р. Цокур, Н. Чорна, Н. Шустова та ін. Зорієнтованість освітньої системи на професійне самовизначення, самоорганізацію, самовиховання, самоактуалізацію, самовдосконалення та професійний саморозвиток у цілому охарактеризовано у працях О. Вербицького, В. Зінченка, М. Корця, В. Краєвського, Н. Кузьминої, О. Матвієнко, Г. Падалки, В. Сиротюка та ін. Окремо слід виділити багатовекторні напрацювання щодо професійного саморозвитку викладачів педагогічних вищих навчальних закладів (І. Авдєєва, Л. Гура, Л. Даниленко, А. Данильєв, Т. Калугіна, М. Лапенюк, В. Олійник, Т. Сорочан та ін.).

Разом із тим безліч існуючих наукових праць хоч і свідчить про багатогранність феномена готовності до професійного саморозвитку педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, та все ж не вичерпує всю повноту його розуміння.

Тому **метою статті** є аналіз та узагальнення основних наукових підходів щодо сутності, змісту, структурних компонентів готовності до професійного саморозвитку педагогічних працівників у системі післядипломної освіти та усвідомлення значущості вирішення цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблення проблематики саморозвитку розпочалося досить давно, а саме: у 1920-х р.р. було закладені концептуальні психологічні основи зазначеної категорії, де ключовими визначалися «саморух» і «самозміна» як результат цілеспрямованих змін усередині системи з урахуванням її внутрішніх чинників, а не зовнішніх факторів (С. Рубінштейн). Починаючи з 1070-х р.р. та пройшовши довгий шлях розгляду крізь призму досліджень самовиховання (О. Бодальов), самосвідомості (І. Чеснокова), самодетермінації (В. Асєєв), життєвих стратегій (К. Абульханова-Славська), досягнення індивідуальності (Ю. Орлов), поняття «саморозвиток» поступово стає предметом окремих психолого-педагогічних розвідок. Проте навіть сучасні авторські концепції, присвячені вивченню сутності саморозвитку, є розрізненими, а єдине розуміння цього феномена та його сталі визначення – відсутні.

Узагальнені результати щодо характеристик поняття «саморозвиток» наводить Е. Остапенко:

1) саморозвиток розглядається як саморух (Г. Гегель, І. Шаршов та ін.), процес (К. Вазіна, Н. Лосєва, Т. Тихонова та ін.), механізм (В. Веретенников, Е. Коваленко та ін.), зміна (Н. Бітянова, Л. Мітіна, Р. Цокур та ін.), технологія (Ю. Лобейко), потреба (М. Бердяєв, Г. Селевко та ін.), здатність і характеристика (Е. Ісаєв, М. Костенко, В. Слободчиков та ін.), діяльність і внутрішня активність (Г. Балл, О. Сухоленова та ін.);

2) поняття саморозвиток особистості існує в поєднанні неусвідомлених форм (імітація, стихійна адаптація, гра) й усвідомлених (самовиховання, самоосвіта, самостворення, самовдосконалення);

3) у фокусі дослідження знаходиться не тільки особистісний саморозвиток (Н. Калініна, М. Костенко, Г. Селевко, І. Шаршов). Науковці, зокрема (Г. Балл, О. Воронова, Л. Мацепура, Р. Цокур), концентрують увагу на професійних аспектах саморозвитку, що дає можливість виокремити професійний (особистісно-професійний), творчий, творчо-професійний та особистісний саморозвиток;

4) результатом узагальнення, аналізу та контент-аналізу наукових матеріалів із цієї проблеми стає виділення двох основних підходів до розуміння поняття «саморозвиток»: процесуально-організаційного (внутрішній, зовнішній) та психологічного (діяльнісний, трансферно-особистісний (якісно-особистісний, трансферний), потребо-мотиваційний, конгруентний) [5, с. 23–25].

До основних рушіїв саморозвитку можна віднести внутрішні суперечності особистості як суб'єкта діяльності, що виникають між цілями, завданнями та наявними для їх досягнення засобами, між прагненнями та можливостями для їх задоволення, між тенденціями до змін і сформованими стереотипами, між старим і новим у житті людини [2].

Таким чином, саморозвиток слід розглядати у тісному зв'язку з якісним перетворенням власного «Я», розкриттям особистісного потенціалу, збагаченням духовних потреб і культури в цілому. Змістовими детермінантами даного феномена є ціннісні орієнтації, особистісні смисли, самооцінка, мотивація та цілепокладання. Вони визначають вектор і динаміку саморозвитку, рівень індивідуально-особистісних і соціально-психологічних характеристик, при цьому спрямовуючи їх на гармонійне поєднання. Психологічними механізмами саморозвитку є рефлексія, ідентифікація, інтеріоризація та екстеріоризація.

Враховуючи те, що одним із векторів саморозвитку є професійна діяльність як специфічна форма активності особистості, доцільно більш детально розглянути поняття «професійний саморозвиток».

Так, на основі аналізу основних концепцій визначення професійного саморозвитку констатуємо досить широкий діапазон емпіричного матеріалу, що свідчить про багатогранність і системність цього феномена. Виявлені наукові підходи є ґрунтовними й аргументованими, а проблема – в цілому актуальною, значущою та міждисциплінарною.

З метою узагальнення основних категоріальних ознак поняття «професійний саморозвиток» нами було використано контент-аналіз як метод кількісного вираження якісних ознак інформації. Генеральну сукупність, зокрема, склали 25 наукових і найбільш цитованих джерел педагогічного, психологічного та соціологічного спрямування. При цьому перевага надавалася літературі останніх років.

Спираючись на інтерпретацію наведених результатів дослідження (табл. 1), слід зазначити, що найбільша значущість (40%) притаманна характеристиці поняття «професійний саморозвиток» як безперервного процесу опредметнення сутнісних сил (синтезу інтелекту, почуттів, сили волі, ціннісних орієнтацій та ін.) особистості у професійній діяльності, що є творчою та суспільно значущою з метою самореалізації в обраній професії, досягнення об'єктивно-високих результатів відповідно до внутрішніх суб'єктивних норм і критеріїв; найменша (8%) – як процесу підвищення рівня професійної компетентності й розвитку фахово важливих якостей та можливостей представників відповідних професійних груп. Загальною тенденцією є визначення складного, інтегративного, цілісного, діяльнісного та цілеспрямованого характеру феномена, якому також притаманні керованість, диференційованість, перманентність та обумовленість соціально-економічними, культурними, фаховими та особистісно-орієнтовними факторами.

Таблиця 1

Результати контент-аналізу поняття «професійний саморозвиток»

№	Категорійні ознаки поняття «професійний саморозвиток»	Дослідники	К-сть авторів	%
1	Процес опредметнення сутнісних сил особистості у професійній, творчій та суспільно значущій діяльності з метою самореалізації в обраній професії	М. Вієвська, Є. Єфимова, Т. Калугіна, Л. Красовська, Н. Масовер, С. Мирюнова, Н. Нікітіна, В. Фрицюк, П. Харченко, Г. Цукерман	10	40
2	Процес усвідомленого цілеспрямованого самопізнання, самопроєктування та самовдосконалення з метою досягнення належних результатів у професійній діяльності	Г. Балл, Л. Кулікова, А. Маркова, Е. Остапенко, О. Остапчук, Г. Полоз, О. Пехота, Т. Тихонова	8	32
3	Процес підвищення рівня професійної компетентності й розвитку фахово важливих якостей та можливостей представників відповідних професійних груп	К. Соцький, О. Суворов	2	8
4	Процес становлення, інтеграції та реалізації у професійній діяльності відповідних знань, умінь і навичок, особистісних рис і здібностей	А. Ахмедова, О. Колодницька, С. Кубрак, Л. Мітіна, С. Некрасова	5	20

Особливу увагу у контексті нашого дослідження привертають теорії професійного розвитку. Зокрема, психодинамічна теорія (З. Фрейд) вирішує питання детермінації професійного вибору та задоволеності особистості в професії, виходячи з визнання вирішального впливу на її долю раннього дитячого досвіду. Сценарна теорія (Е. Берн) також пояснює процес вибору професії та професійної поведінки тим сценарієм, який сформувався у ранньому дитинстві. Відповідно до теорії професійного розвитку (Д. С'юпер) індивідуальні професійні переваги та типи кар'єр можна розглядати як спроби людини реалізувати бажану «Я-концепцію». Теорія професійного вибору (Д. Холланд) висуває положення про те, що професійний вибір зумовлений сформованим типом особистості: реалістичним, дослідницьким, артистичним, соціальним, підприємницьким або конвенціальним. Кожен тип – продукт взаємодії культурних і особистісних факторів, включаючи батьків, соціальний клас, фізичне оточення, спадковість. У теорії компромісу з реальністю (Е. Гінзберг) особлива увага звертається на той факт, що вибір професії – це довготривалий процес «проміжних рішень», кожне з яких є важливим, бо надалі обмежує свободу вибору та можливість досягнення нових цілей на компромісній основі [9, с. 101–102].

Вважаючи категорію «готовність» певним показником якісного включення у процес професійного саморозвитку, доцільно перейти до розгляду проблеми готовності до професійного саморозвитку.

Так, це поняття характеризується вченими як:

– інтегрована професійна якість фахівця, що проявляється у мобілізації духовних сутнісних сил особистості, характеризує наявність і певний рівень мотивації, цінностей, знань, умінь, досвіду самотворчої діяльності, забезпечує здійснення та високу ефективність професійного саморозвитку у відповідній діяльності [1, с. 7];

– здатність людини реалізувати на практиці власний суб'єктний досвід у галузі фахового самовизначення та самореалізації на основі усвідомленої саморегуляції своєї навчально-професійної діяльності [11, с. 11];

– внутрішньо-цілісне поєднання всіх структурних складових психіки особистості, яке спрямоване на її конструктивну взаємодію із зовнішнім світом шляхом отримання особистісно значущого та адекватного вимогам соціуму результату професійної діяльності, що є процесом, який не обмежується змістом набутого досвіду, а ґрунтується на актуалізованому прагненні до особистісного й професійного зростання [10, с. 11];

– свідома діяльність людини, яка спрямована на повну реалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її професія [8, с. 209].

Таким чином, готовність до професійного саморозвитку здебільшого розглядається як інтегративна характеристика особистості, яка є відображенням комплексу її когнітивних, психофізіологічних, індивідуально-психологічних особливостей, активно-діяльнісної позиції, потребнісно-мотиваційної та емоційно-вольової сфер. При цьому значущими є суб'єктність, предметність, цілеспрямованість, усвідомленість.

Узагальнені результати щодо структури готовності до професійного саморозвитку на основі аналізу дисертаційних досліджень останніх років наведемо в табл. 2.

Таблиця 2

Компоненти готовності до професійного саморозвитку

Автор	Компоненти готовності до професійного саморозвитку				
Т. Калугіна	Когнітивно-діяльнісний	Потребово-мотиваційний	Операційно-діяльнісний	Рефлексивно-ціннісний	Соціально-комунікативний
Ю. Курнишев	Мотиваційно-емоційний	Змістово-операційний	Рефлексивний		
Е. Остапенко	Мотиваційно-цільовий	Особистісно-регулятивний	Професійно-орієнтовний	Пізнавально-операційний	
А. Смолюк	Потребово-мотиваційний	Когнітивно-пізнавальний	Операційно-діяльнісний	Рефлексивно-ціннісний	Соціально-комунікативний
В. Фрицюк	Мотиваційно-ціннісний	Інформаційно-пізнавальний	Організаційно-діяльнісний	Емоційно-вольовий	Рефлексивно-оцінний
Н. Чорна	Мотиваційно-вольовий	Когнітивно-інтелектуальний	Креативно-діяльнісний		

Враховуючи наведені вище результати контент-аналізу поняття «професійний саморозвиток», а також наукові доробки щодо визначення «готовності до професійного саморозвитку», під останньою розуміємо *інтегративну характеристику особистості, яка поєднує в собі мотиваційно-ціннісні, когнітивно-інтелектуальні та операційно-діяльнісні детермінанти безперервних якісних змін у професійній діяльності, що загалом забезпечують досягнення значущих кар'єрних результатів відповідно до вимог сучасності.*

У структурі готовності до професійного саморозвитку педагогічних працівників, спираючись на результати дисертаційних досліджень Т. Калугіної, Ю. Курнишева, Е. Остапенко, А. Смолюка, В. Фрицюк, Н. Чорної (відображені у табл. 2), виділяємо мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний та діяльнісний компоненти.

Основу мотиваційного компонента складають професійні мотиви та установки, професійно-пізнавальний інтерес, здатність до рефлексії, емоційні переживання від соціально-значущих результатів професійної діяльності, переконання у необхідності постійної роботи над особистісними та професійними якостями, ціннісне ставлення до процесу професійного саморозвитку. Належний рівень зазначених показників дозволить уникнути формалізму, утилітарності, консерватизму, конфліктності, що є вкрай негативними на шляху якісних професійно-педагогічних перетворень.

Слідом за А. Сюніною [6], вважаємо, що когнітивно-інтелектуальний компонент є сукупністю знань про закономірності, принципи та бар'єри професійного саморозвитку. Так, до закономірностей досліджуваного процесу слід віднести: рух до визначеної мети, що здійснюється за допомогою ретельно підібраних засобів, способів і прийомів виконання професійних завдань; самоконтроль і відстеження результатів власної поведінки з можливими динамічними змінами способів діяльності; інтеграцію педагогічним досвідом. До принципів професійного саморозвитку – відповідність поставленої меті засобів, які використовуються; самоконтроль дій та вчинків; консолідацію. Бар'єрами можуть стати відсутність відповідної мотивації, а також необхідних знань, умінь і навичок.

Діяльнісний компонент відображає сформованість професійних умінь і навичок, що дозволяють ефективно організовувати процес саморозвитку, прогнозувати можливі досягнення, здійснювати самооцінку, при необхідності коригувати одержані результати, аналізувати та дисемінувати власний педагогічний досвід, раціонально та конструктивно вирішувати поставлені завдання, досягати мети як «Я-професіонал», визначати нові перспективи.

Виділені компоненти є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими і у своїй сукупності створюють єдину складноструктуровану систему.

Сутність готовності до професійного саморозвитку виявляється в інформаційній, мотиваційній, смислоутворюючій, рефлексивній, комунікативній та нормативній функціях.

Основними механізмами професійного саморозвитку викладача є самопізнання, самовизначення, самоідентифікація, самоорганізація, самоосвіта, саморегуляція, спрямованість на професійно-творчу самореалізацію у педагогічній діяльності та самооцінка. Саме вони є ключовими у вирішенні протиріч між об'єктивними та суб'єктивними аспектами професійних реалій. Значущою також є усвідомлена потреба у професійному саморозвитку, що викликана бажанням бути більш успішним, визнаним серед колег і студентів, отримувати задоволення від процесу та результатів власного кар'єрного зростання.

Важливим ресурсом формування готовності до професійного саморозвитку педагогічних працівників є система неперервної освіти, зокрема післядипломної, у межах якої створюються умови для поглиблення, розширення та оновлення професійних знань, обмін актуальною інформацією та педагогічним досвідом з метою побудови траєкторій особистісно-професійного творчого зростання та самореалізації в умовах інформаційного суспільства.

При цьому доцільно враховувати загальнометодологічні (соціальної детермінованості, системності та комплексності, наступності та перспективності, науковості, прогностичності, культуровідповідності, конкретно історичного підходу) та специфічно педагогічні

(гуманізму, демократизму, іманентності розвитку, вільного розвитку індивідуальності педагога, свободи вибору) принципи функціонування та розвитку системи післядипломної освіти [4, с. 29].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, сучасний модернізаційний етап в освітній парадигмі вказує на необхідність переосмислення процесуальних особливостей розвитку особистості викладача, зокрема акцентує на принципах «lifelong learning» та «self-development». Українському суспільству наразі необхідні педагогічні працівники, які здатні проєктувати не лише індивідуальний освітній маршрут для кожного студента, а й свій власний з урахуванням соціальних запитів суспільства. У зв'язку з цим проблема професійного саморозвитку стає предметом наукових досліджень дедалі частіше.

Готовність до професійного саморозвитку вчені здебільшого розглядають як *інтегративну характеристику особистості, яка відображає комплекс мотиваційно-ціннісних, когнітивно-інтелектуальних та операційно-діяльних детермінант досягнення успіху у професійній діяльності*. Провідними механізмами цього феномена є самопізнання, самовизначення, самоідентифікація, самоорганізація, самоосвіта, саморегуляція, спрямованість на професійно-творчу самореалізацію; середовищем формування – система неперервної освіти, яка базується на засадах гуманізму та демократизму відповідно до вітчизняних і світових тенденцій, соціально-економічних, технологічних і соціокультурних перетворень.

Перспективним для подальшого наукового пошуку є більш ґрунтовний аналіз сутності, особливостей, компонентного складу готовності до професійного саморозвитку педагогічних працівників, розкриття механізмів активізації цієї категорії, визначення та обґрунтування педагогічних умов її формування у системі післядипломної освіти.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Л.А. Формування готовності майбутнього вчителя музики до професійного саморозвитку у процесі інструментально-виконавської підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т вищої освіти НАПН України. К., 2014. 20 с.
2. Власова Е.А. Профессиональное саморазвитие будущих социальных педагогов: монография. Балашов: Николаев, 2009. 116 с.
3. Калугіна Т.В. Педагогічні умови професійного саморозвитку викладачів іноземних мов у науково-методичній роботі коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; РДГУ, Рівне, 2019. 381 с.
4. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 2003. 34 с.
5. Остапенко Е.О. Формування готовності майбутніх економістів до професійного саморозвитку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. НАПН України, Ін-т вищ. освіти. К., 2015. 250 с.
6. Сюнина А.С. Сущность и содержание готовности учителя к саморазвитию в процессе профессиональной деятельности. *Казанский педагогический журнал*. 2018. Вып. 2. С. 99–102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-soderzhaniya-gotovnosti-uchitelya-k-samorazvitiyu-v-protseste-professionalnoy-deyatelnosti> (дата звернення: 17.01.2021).
7. Федоров О.Д., Журавлева О.Н., Полякова Т.Н. Образовательные стратегемы проектирования дополнительных профессиональных программ для педагогов: выбор приоритетов. *Вопросы образования*. 2018. № 2. С. 71–90.
8. Фрицюк В.А., Грошовенко О.П. Професійний саморозвиток майбутніх педагогів: компетентнісний підхід. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 1 (15). С. 208–213.
9. Фрицюк В.А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2017. 532 с.

10. Харченко П.В. Формування готовності до професійного саморозвитку у майбутнього педагога-музиканта: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 2004. 20 с.

11. Чурсина А.С. Формирование готовности к профессиональному саморазвитию у студентов вуза в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин: автореф. дис. ... канд. пед наук: 13.00.08; ЧГУ. Челябинск, 2011. 18 с.